

**ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΑΘΗΝΩΝ**

ATHENS UNIVERSITY
OF ECONOMICS
AND BUSINESS

**ΣΧΟΛΗ
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ
ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**
SCHOOL OF
ECONOMIC
SCIENCES

**ΤΜΗΜΑ
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ
ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ**
DEPARTMENT OF
ECONOMICS

Τμήμα Οικονομικής Επιστήμης
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ

ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΔΟΚΙΜΙΟ 02-2023

Οι Παρακαταθήκες του 1821 και η Σύγχρονη Ελλάδα

Γιώργος Αλογοσκούφης

Ιούλιος 2023

Τα Ερευνητικά Δοκίμια αυτής της σειράς κυκλοφορούν στα Ελληνικά, κυρίως για πρώιμη παρουσίαση και συζήτηση, καθώς επίσης και για πληροφόρηση της Ακαδημαϊκής Κοινότητας και όλων όσων ενδιαφέρονται για την τρέχουσα ερευνητική δραστηριότητα του Τμήματος.

Οι συγγραφείς αναλαμβάνουν την ευθύνη για την ακρίβεια του άρθρου και για τις απόψεις που εκφράζονται σ' αυτό.

Οι Παρακαταθήκες του 1821 και η Σύγχρονη Ελλάδα

Γιώργος Αλογοσκούφης

Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών

και

Hellenic Observatory, London School of Economics

10 Ιουλίου 2023

Περίληψη

Σε όλη της διάρκεια της ιστορικής πορείας της νεότερης Ελλάδας υπήρξαν κάποιοι κρίσιμοι παράγοντες που με τις αλληλεπιδράσεις τους καθόρισαν τις εξελίξεις. Πολλοί από τους παράγοντες αυτούς έκαναν για πρώτη φορά την εμφάνισή τους πριν και κατά τη διάρκεια του πολέμου της ανεξαρτησίας και χαρακτηρίζουν την ιστορική μας πορεία των τελευταίων δύο αιώνων. Αποτελούν κατά κάποιο τρόπο τις παρακαταθήκες του 1821. Οι παρακαταθήκες του 1821 που αναλύονται στην εργασία αυτή είναι ιδεολογικές, κοινωνικές, θεσμικές, πολιτικές και οικονομικές. Οι αλληλεπιδράσεις τους στη διάρκεια των τελευταίων δύο αιώνων υπήρξαν καθοριστικές για την εξέλιξη του κράτους, της κοινωνίας και της οικονομίας της Ελλάδας. Η εργασία αυτή αποτελεί επέκταση του κειμένου της ομιλίας του συγγραφέα στην πανηγυρική εκδήλωση του Οικονομικού Πανεπιστημίου Αθηνών στις 24 Μαρτίου 2023, με την ευκαιρία της επετείου της επανάστασης του 1821, και βασίζεται εν μέρει στο πρόσφατο βιβλίο του, *Ιστορικοί Κύκλοι της Ελληνικής Οικονομίας: Από το 1821 έως Σήμερα*, Αθήνα, Εκδόσεις Gutenberg, 2021.

Website: <https://alogoskoufisg.org> E-mail: alogoskoufis@me.com.

Από την κήρυξη του αγώνα της ανεξαρτησίας στις 25 Μαρτίου 1821, η Ελλάδα έχει ήδη συμπληρώσει μια ιστορία δύο αιώνων.

Το πρώτο ελληνικό κράτος δημιουργήθηκε το 1828 και αναγνωρίστηκε διεθνώς το 1830. Σε σχέση με αυτό, η σημερινή Ελλάδα καταλαμβάνει μία τριπλάσια σχεδόν έκταση, έχει αυξήσει τον πληθυσμό της κατά 15 σχεδόν φορές και το πραγματικό κατά κεφαλήν εισόδημα των κατοίκων της έχει αυξηθεί κατά άλλες 15 φορές.

Η διαδικασία αυτή δεν ήταν ούτε αυτονόητη, ούτε αυτόματη, ούτε γραμμική, ούτε εύκολη. Υπήρξαν εθνικοί θρίαμβοι και καταστροφές, εξωτερικές και εμφύλιες συγκρούσεις, περίοδοι μεγάλης προόδου και περίοδοι οπισθοχώρησης, ακόμη και μεγάλων εθνικών, πολιτικών και οικονομικών κρίσεων.

Ωστόσο, σε όλη της διάρκεια της ιστορικής πορείας της νεότερης Ελλάδας υπήρξαν κάποιοι κρίσιμοι παράγοντες που με τις αλληλεπιδράσεις τους καθόρισαν τις εξελίξεις. Πολλοί από τους παράγοντες αυτούς έκαναν για πρώτη φορά την εμφάνισή τους πριν και κατά τη διάρκεια του πολέμου της ανεξαρτησίας και χαρακτηρίζουν την ιστορική μας πορεία των τελευταίων δύο αιώνων. Αποτελούν κατά κάποιο τρόπο τις παρακαταθήκες του 1821.

Οι παρακαταθήκες του 1821 είναι ιδεολογικές, είναι κοινωνικές, είναι θεσμικές, είναι πολιτικές και είναι και οικονομικές. Οι αλληλεπιδράσεις τους στη διάρκεια των τελευταίων δύο αιώνων υπήρξαν καθοριστικές για την εξέλιξη του κράτους, της κοινωνίας και της οικονομίας της Ελλάδας. Στόχος της εργασίας αυτής είναι η ανάδειξη αυτών των παρακαταθηκών και των επιπτώσεων στην εξέλιξη της ιστορίας της νεότερης Ελλάδας.¹

¹ Η αναλυτική προσέγγιση στο κείμενο αυτό βασίζεται στο Αλογοσκούφης (2021β) και Αλογοσκούφης (2023). Έχουν δημοσιευθεί πρόσφατα γενικές επισκοπήσεις και αναλύσεις της πολιτικής και οικονομικής ιστορίας της σύγχρονης Ελλάδας, τόσο στην ελληνική όσο και στη διεθνή βιβλιογραφία. Για επισκοπήσεις στην ελληνική βιβλιογραφία, βλ. Βερέμης & Κολλιόπουλος (2006)· Δερτιλής (2004, 2018, 2020)· Καλύβας (2015)· Κωστής (2015)· Πατρώνης (2015)· Φραγκιάδης (2007). Οι Αλογοσκούφης & Λαζαρέτου (1997) επικεντρώνονται στη νομισματική ιστορία της σύγχρονης Ελλάδας από την υιοθέτηση του φοίνικα έως την είσοδο στη ζώνη του ευρώ. Στο Κωστής & Πετμεζάς (επιμ.) (2006) περιέχεται μια σειρά ειδικότερων μελετών που επικεντρώνονται στον 19ο αιώνα, οι Καλαφάτης & Πρόντζας (επιμ.) (2011) παρουσιάζουν μια σειρά συγγραμμάτων για ένα μεγάλο φάσμα οικονομικών και θεσμικών πτυχών της ελληνικής οικονομικής ιστορίας, ενώ οι Βούλγαρης, Κωστής & Ριζάς (επιμ.) (2020) και ο Λιάκος (2019) αναφέρονται στον 20ό αιώνα. Ο Κακριδής (2017), μέσω της βιογραφίας Βαρβαρέσου, επισκοπεί την περίοδο από τη σταθεροποίηση των μέσων της δεκαετίας του 1920 έως τις προσπάθειες σταθεροποίησης της δεκαετίας του 1940, μετά την Απελευθέρωση, ο δε Ιορδάνογλου (2020) επισκοπεί και αναλύει την περίοδο από τον εμφύλιο έως το 1974, ενώ ο Αλογοσκούφης (2021α) την περίοδο μετά τη μεταπολίτευση του 1974, πριν από την εισαγωγή του ευρώ και κατόπιν.

1. Η Εθνική Συνείδηση, οι Ιδέες του Διαφωτισμού και η ‘Μεγάλη Ιδέα’

Η πρώτη παρακαταθήκη του 1821 είναι η εθνική μας συνείδηση. Αυτή αποτελεί τη βάση της εθνικής μας ύπαρξης.

Η πιο στέρεα ιδεολογική βάση του αγώνα της ανεξαρτησίας ήταν η ευρύτερη συνειδητοποίησή των υπόδουλων Ελλήνων ότι ανήκαν σε ένα κοινό γένος, στη βάση της κοινής τους γλώσσας, της κοινής τους θρησκείας και της κοινής τους παράδοσης. Αυτό είναι που καθόρισε την προετοιμασία του αγώνα της ανεξαρτησίας και, μετά τη δημιουργία του ελληνικού κράτους, την υιοθέτηση της ‘μεγάλης ιδέας’ και την προσπάθεια υλοποίησής της. Η ‘μεγάλη ιδέα’ δεν ήταν τίποτα περισσότερο από την προσπάθεια ενσωμάτωσης στο ελληνικό κράτος και των Ελλήνων που κατοικούσαν σε περιοχές που δεν είχαν αρχικά απελευθερωθεί και μετά το 1830 παρέμεναν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία.

Ωστόσο αυτό δεν ήταν το μόνο ιδεολογικό στοιχείο με βάση το οποίο οι υπόδουλοι Έλληνες πολέμησαν για την ανεξαρτησία τους. Ένα δεύτερο στοιχείο, μια δεύτερη παρακαταθήκη του 1821, ήταν οι ιδέες του διαφωτισμού. Όπως η Αμερικανική και η Γαλλική επανάσταση κατά τον 18ο αιώνα, έτσι και η ελληνική επανάσταση του 1821 βασίστηκε στις ιδέες του διαφωτισμού: στα ατομικά δικαιώματα και την ατομική ελευθερία, στην κοινωνική ισότητα, στην πολιτική αντιπροσώπευση και στον ορθολογισμό. Οι επαναστατημένοι Έλληνες αξίωναν αλλαγές σε όλες τις πτυχές της κοινωνικής δραστηριότητας, στους αυταρχικούς πολιτικούς θεσμούς, στην οικονομία, στην εκπαίδευση και στη θρησκεία. Τάσσονταν εναντίον της απολυταρχικής διακυβέρνησης από όπου και αν προερχόταν.²

Κατά τον 18ο αιώνα, η διάδοση των ιδεών του διαφωτισμού τόσο στις ευημερούσες ελληνικές κοινότητες της διασποράς, όσο και στον ελλαδικό χώρο προς τον οποίο σταδιακά μεταδόθηκαν, συνέβαλε όχι μόνο στην αφύπνισή της εθνικής συνείδησης αλλά και στη σύνδεση της με την Αρχαία Ελλάδα, το Βυζάντιο και, εμμέσως, με τη δυτική Ευρώπη και τις ΗΠΑ, με βάση τις αρχές της ατομικής ελευθερίας, της κοινωνικής ισότητας και της πολιτικής αντιπροσώπευσης. Ο συγκερασμός της εθνικής συνείδησης με τις ιδέες του ευρωπαϊκού διαφωτισμού ήταν κεντρικό στοιχείο του ιδεολογικού υποβάθρου του αγώνα της ανεξαρτησίας αλλά και των μετέπειτα επιδιώξεων του ελληνικού κράτους.

Εκτός από τα εθνικά, δημοκρατικά και συνταγματικά ιδανικά, μία σημαντική ιδεολογική κινητήρια δύναμη του ελληνικού κράτους κατά τον 19ο αιώνα ήταν η σύνδεσή του με το αρχαίο και

² Βλ. Κιτρομηλίδης (1999) για μια ενδελεχή ανάλυση του ελληνικού διαφωτισμού.

βυζαντινό παρελθόν των Ελλήνων. Αυτή η σύνδεση είχε αποτελέσει, ήδη από τα τέλη του 18ου αιώνα, τη βάση του ελληνικού εθνικισμού, και αποτελεί και σήμερα τη βάση της συνοχής του ελληνικού κράτους.

Η ‘μεγάλη ιδέα’ ήταν φυσική συνέπεια της εθνικής μας συνείδησης. Η επιδίωξή της υπήρξε η κύρια κινητήρια δύναμη του ελληνικού κράτους κατά τον 19ο αιώνα και τις αρχές του 20ου αιώνα. Φάνηκε δε να παίρνει σάρκα και οστά με τους Βαλκανικούς θριάμβους του 1912-1913. Το τέλος της ήρθε με τη Μικρασιατική καταστροφή του 1922, αλλά εν τω μεταξύ μεγάλο μέρος της, είχε, έστω και ατελώς, υλοποιηθεί. Μετά τη Σύμβαση της Λοζάνης του 1923 και την ενσωμάτωση των προσφύγων, το ελληνικό κράτος συμπεριέλαβε για πρώτη φορά στην διευρημένη επικράτειά του το σύνολο σχεδόν των ελληνικών πληθυσμών που πριν τη Μικρασιατική εκστρατεία κατοικούσε σε περιοχές του ευρύτερου ελλαδικού χώρου ελεγχόμενες από την Οθωμανική αυτοκρατορία. Έτσι δημιουργήθηκε η σύγχρονη Ελλάδα. Η δε Οθωμανική Αυτοκρατορία είχε καταρρεύσει δίνοντας τη θέση της στη σύγχρονη Τουρκία.

2. Τα Συντάγματα και το Πολιτικό Σύστημα

Η εθνική συνείδηση και οι ιδέες του διαφωτισμού έπαιξαν σημαντικό ρόλο όχι μόνο για την προετοιμασία της επανάστασης του 1821 αλλά και για την πολιτική οργάνωση των Ελλήνων κατά τη διάρκεια του αγώνα της ανεξαρτησίας. Τα πρώτα τοπικά πολιτικά καθεστώτα ιδρύθηκαν ήδη από τις αρχές του αγώνα. Βασίζονταν στις αρχές πολιτικής αυτοδιάθεσης και ατομικής ελευθερίας, για τις οποίες οι Έλληνες επαναστάτες είχαν πάρει τα όπλα. Το ίδιο συνέβη και με την υιοθέτηση του πρώτου ελληνικού συντάγματος από την Α΄ Εθνοσυνέλευση της Επιδαύρου, τον Ιανουάριο του 1822 που μετεξελίχθηκε στο ‘Πολιτικό Σύνταγμα της Ελλάδας’ στην Εθνοσυνέλευση της Τροιζήνας του 1827. Αυτά συνέβαλαν καθοριστικά στην καθιέρωση της συνταγματικής προστασίας των πολιτικών και οικονομικών ελευθεριών ως το θεμελιώδες και απαραίτητο κριτήριο πολιτικής νομιμοποίησης μεταξύ των Ελλήνων.

Τα Συντάγματα και η αντιπροσωπευτική διακυβέρνηση αποτελούν μία τρίτη σημαντική παρακαταθήκη του 1821 που μας παρακολουθεί στην ιστορική μας πορεία έως σήμερα.³

Παρόλο που το Σύνταγμα του 1827 τέθηκε σε αναστολή από τον Καποδίστρια, και παρόλο που η Μοναρχία του Όθωνα ήταν ένα απολυταρχικό καθεστώς, οι δημοκρατικές ιδέες και η συνταγματική εγγύηση των πολιτικών ελευθεριών δεν άργησαν να κάνουν ξανά την εμφάνισή τους.

³ Βλ. Αλιβιζάτος (2011). Βλ., επίσης, Αλογοσκούφης (2021β), και κυρίως το κεφ. 5, για μια ευρύτερη ανάλυση της οικονομικής διάστασης των ελληνικών συνταγμάτων και των οικονομικών επιπτώσεων της εξέλιξης του πολιτεύματος.

Επανεμφανίστηκαν μετά την ‘επανάσταση’ της 3ης Σεπτεμβρίου 1843 και την υιοθέτηση του Συντάγματος του 1844, ενισχύθηκαν με τη μετάβαση στη Βασιλευομένη Δημοκρατία και το Σύνταγμα του 1864, και ενισχύθηκαν ακόμη παραπάνω με την αναγνώριση της αρχής της δεδηλωμένης από τον Γεώργιο Α΄ το 1875. Τα συνταγματικά και δημοκρατικά ιδανικά υπήρξαν έκτοτε καθοριστικά για την πολιτική οργάνωση του ελληνικού κράτους, παρά τις προσωρινές εκτροπές που συνέβησαν κατά καιρούς. Σήμερα δε βιώνουμε την πιο ώριμη ίσως δημοκρατική περίοδο της ιστορίας μας, μετά την μεταπολίτευση του 1974 και την υιοθέτηση του Συντάγματος του 1975.

3. Οι Εμφύλιες Συγκρούσεις

Μια τέταρτη παρακαταθήκη του 1821 ήταν οι εμφύλιες συγκρούσεις. Αυτή είναι ίσως η πιο δυσάρεστη παρακαταθήκη του. Οι εμφύλιες συγκρούσεις εμφανίστηκαν κατά τη διάρκεια του ίδιου του αγώνα της ανεξαρτησίας, το 1824 και το 1825, και είχαν τόσο πολιτικό όσο και ιδεολογικό υπόβαθρο.

Τα πολιτικό υπόβαθρό τους ήταν η επιδίωξη του ελέγχου και της νομής της κρατικής εξουσίας. Το ιδεολογικό ήταν η σύγκρουση των ιδεών του διαφωτισμού και του αυταρχισμού.

Παρότι κυρίαρχες, οι ιδέες του διαφωτισμού, οι οποίες είχαν εισαχθεί στην Ελλάδα μέσω της ελληνικής διασποράς, ήρθαν σε αναπόφευκτη σύγκρουση με την ιδεολογία και τα συμφέροντα των προεστών της Οθωμανικής περιόδου, των πολεμιστών της Εθνικής Ανεξαρτησίας και των караβοκύρηδων της Ύδρας και των Σπετσών. Η ιδεολογία τους βασιζόταν περισσότερο στην προάσπιση και ενίσχυση των προνομίων, των εξουσιών και του πλούτου που είχαν σωρρεύσει στα πλαίσια του αυταρχικού οθωμανικού καθεστώτος αλλά και στα πρώτα στάδια του αγώνα της ανεξαρτησίας.⁴

Η σύγκρουση μεγάλων ιδεολογικών και κοινωνικών ρευμάτων, τα οποία και ασπάζονταν και διαφορετικά κοινωνικά στρώματα στην Ελλάδα, έπαιξε μεγάλο ρόλο τόσο στις συγκρούσεις που άρχισαν να εκδηλώνονται ήδη κατά τη διάρκεια του Αγώνα της Ανεξαρτησίας αλλά σε πολλές άλλες περιπτώσεις στα χρόνια που ακολούθησαν: Στον εθνικό διχασμό της περιόδου μετά το 1915, στον εμφύλιο πόλεμο της περιόδου 1944-1949, στον κοινωνικό αποκλεισμό των οπαδών της αριστεράς μεταξύ 1950 και 1974. Αυτή είναι μια δυσάρεστη παρακαταθήκη που για ένα διάστημα μετά τη μεταπολίτευση του 1974 δείξαμε να αφήνουμε πίσω μας.

⁴ Για κοινωνιολογικές και πολιτικές αναλύσεις αυτής της ιδεολογικής σύγκρουσης μεταξύ Δύσης και Ανατολής στην ελληνική κοινωνία του 19ου αιώνα, βλ. Πετρόπουλος (1985)· Διαμαντούρος (2006).

Ωστόσο, η σύγκρουση αυτή εξακολουθεί να υποφώσκει. Οι πολιτικές συγκρούσεις είναι θεμιτές και κατανοητές σε μία πλουραλιστική κοινωνία όπως η ελληνική, αλλά καλό είναι να λαμβάνουν χώρα στα πλαίσια του Συντάγματος και των νόμων, και να μην οδηγούμαστε σε ακρότητες.

4. Θεσμοί, Πόροι και Οικονομία

Για ένα νέο κράτος, όπως η Ελλάδα μετά την ανεξαρτησία της, ήταν σημαντικό να δημιουργηθούν οι κρατικοί θεσμοί που θα υποστήριζαν την επίτευξη των εθνικών του στόχων και την οικονομική του ανάπτυξη. Κρίσιμη μεταξύ αυτών των θεσμών ήταν η δημιουργία πολιτικών και διοικητικών θεσμών, στρατού και αστυνομίας, δικαστικού και εκπαιδευτικού συστήματος και ενός συστήματος προστασίας της δημόσιας υγείας.

Για την αποτελεσματική λειτουργία της οικονομίας ήταν επιτακτική ανάγκη να υπάρξει προστασία των δικαιωμάτων ιδιοκτησίας, καθώς και να εισαχθούν φορολογικοί, νομισματικοί, χρηματοοικονομικοί και άλλοι οικονομικοί θεσμοί που θα διευκόλυναν την παραγωγή και ανταλλαγή αγαθών και υπηρεσιών και τη χρηματοδότηση των απαραίτητων επενδύσεων.

Αναφορικά με την οικονομία, η κινητήρια δύναμη των επιλογών των οικονομικών θεσμών και της οικονομικής πολιτικής ήταν αρχικά οι επικρατούσες κατά τον 19ο αιώνα φιλελεύθερες ιδέες για τον οικονομικό και κοινωνικό ρόλο του κράτους. Ωστόσο, με δεδομένη την οθωμανική κληρονομιά και την ανάγκη για δημιουργία αποτελεσματικών κρατικών θεσμών σχεδόν από το μηδέν, ο ρόλος του κράτους στην οικονομία υπήρξε κάθε άλλο παρά παθητικός στην περίπτωση της Ελλάδας.

Τόσο στο διοικητικό όσο και στο οικονομικό πεδίο η υιοθέτηση των κατάλληλων θεσμών βασίστηκε σε πολιτικές πρωτοβουλίες που συνάντησαν όμως μεγάλες δυσκολίες και προκλήσεις. Για πολλά δε χρόνια, η ελληνική οικονομία χαρακτηριζόταν από ένα κρίσιμο δυϊσμό, μεταξύ των ορεινών αγροτικών περιοχών και της υπόλοιπης χώρας. Η ορεινή αγροτική οικονομία παρέμενε μία αυτόνομης οικονομία, στην οποία ελάχιστα είχαν εισχωρήσει οι θεσμοί της αγοράς, σε αντίθεση με την εμπορευματική γεωργία στα πεδινά, τη ναυτιλία στα παράλια και το εμπόριο στα αστικά κέντρα, τα οποία βασίζονταν περισσότερο στις εσωτερικές και διεθνείς ανταλλαγές.

Οι κύριοι οικονομικοί πόροι του νέου ελληνικού κράτους κατά της διάρκεια του πολέμου της ανεξαρτησίας, αλλά και μετά, ήταν οι 'εθνικές γαίες'. Οι 'εθνικές γαίες', τα μεγάλα αγροκτήματα της Πελοποννήσου και μέρους της Στερεάς που απέκτησε το ελληνικό κράτος μετά την εκδίωξη των Οθωμανών που τα είχαν στην κατοχή τους, δεν διατέθηκαν ούτε στους προεστούς ούτε στους πολεμάρχους που τα εποφθαλιμούσαν. Έτσι, το πρώτο ελληνικό κράτος δεν δημιούργησε μία κυρίαρχη αριστοκρατία της γης. Το ελληνικό κράτος κράτησε αυτά τα εδάφη μέχρι το 1871,

διαθέτοντάς τα έναντι ενοικίου στους αγρότες που τα καλλιεργούσαν. Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα μία σχετική ισοκατανομή του εισοδήματος και του πλούτου.

Η επιδίωξη της ισοκατανομής του πλούτου και του εισοδήματος, η πέμπτη μεγάλη παρακαταθήκη του 1821, παρέμεινε στις προτεραιότητες του ελληνικού κράτους σε όλα τα χρόνια που ακολούθησαν.

Οι 'εθνικές γαίες' χρησιμοποιήθηκαν ως εγγύηση για τα 'δάνεια της ανεξαρτησίας' του 1824-1825 και τα έσοδα από την ενοικιάσή τους αποτέλεσαν σημαντικό μέρος των εσόδων του κράτους στα πρώτα χρόνια μετά την ανεξαρτησία. Σταδιακά το ελληνικό κράτος απέκτησε ένα φορολογικό σύστημα βασισμένο αρχικά στη φορολογία της γεωργικής παραγωγής, ένα εθνικό νόμισμα - τον Καποδιστριακό φοίνικα και κατόπιν τη δραχμή του Όθωνα, του Γεωργίου Α' και της Λατινικής Νομισματικής Ένωσης - και ένα τραπεζικό σύστημα - την Εθνική Τράπεζα στην οποία προστέθηκαν αργότερα η Ιονική Τράπεζα, η τράπεζα Ήπειρο-Θεσσαλίας, καθώς και άλλες τράπεζες.

Τόσο η αντιμετώπιση των δικαιωμάτων ιδιοκτησίας, με τις αγροτικές μεταρρυθμίσεις του 1835 και του 1871, όπως και η αντιμετώπιση του προβλήματος της δημόσιας ασφάλειας, καθώς και ο σχεδιασμός των δημοσιονομικών και νομισματικών θεσμών που βασίζονταν στη ευρωπαϊκή παράδοση, σε μεγάλο βαθμό έρχονταν σε σύγκρουση με τις παραδόσεις του οθωμανικού παρελθόντος του ελλαδικού χώρου, την οικονομική και διοικητική αδυναμία του ελληνικού κράτους και την έλλειψη υποδομών. Ως εκ τούτου, δεν μπορούσαν να λειτουργήσουν αποτελεσματικά. Μεγάλη σημασία είχε και η αδυναμία των οικονομικών θεσμών να προάγουν την αποτελεσματική κατανομή των υφιστάμενων πόρων, την αύξηση των αποταμιεύσεων και των επενδύσεων, ή να καταναίμουν τα εισαγόμενα και δανειακά κεφάλαια σε αναπτυξιακές χρήσεις. Ακόμη και οι αγορές αγροτικών προϊόντων υπολειπορούσαν, λόγω της έλλειψης υποδομών μεταφορών και της επί δεκαετίες μάστιγας της ληστείας και της πειρατείας. Κατά συνέπεια, η ελληνική οικονομία έπασχε τόσο από πλευράς αποτελεσματικής κατανομής των υφιστάμενων πόρων όσο και από πλευράς κινήτρων για συσσώρευση φυσικού και ανθρωπίνου κεφαλαίου και ενσωμάτωση νέων τεχνολογιών. Δυστυχώς, αυτές οι θεσμικές, διαρθρωτικές και οικονομικές αδυναμίες και στρεβλώσεις, συνέχισαν να αποτελούν μία τροχοπέδη για την οικονομική ανάπτυξη της χώρας, και, τηρουμένων των αναλογιών, εξακολουθούν να χαρακτηρίζουν την ελληνική οικονομία. Αποτελούν την έκτη, και δεύτερη δυσάρεστη, παρακαταθήκη του 1821.

Οι αδυναμίες αυτές, σε συνδυασμό με την επιδίωξη της Μεγάλης Ιδέας, είχαν ως αποτέλεσμα και την εμμονή των 'δίδυμων ελλειμμάτων', του ελλείμματος του δημοσιονομικού ισοζυγίου και του

ελλείμματος του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών. Το σχεδόν μόνιμο έλλειμμα του δημοσιονομικού ισοζυγίου αντανακλούσε την ανεπάρκεια των φορολογικών εσόδων σε σχέση με τις δαπάνες του δημοσίου, ιδιαίτερα σε περιόδους μεγάλης αύξησης των αμυντικών δαπανών. Αποτέλεσμά του ήταν η μεγάλη δημοσιονομική και νομισματική αστάθεια, ιδιαίτερα μετά το 1863. Από την άλλη, το έλλειμμα του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών αντανακλούσε την ανεπάρκεια των εθνικών αποταμιεύσεων σε σχέση με τις απαιτούμενες επενδύσεις. Αποτέλεσμά του ήταν ο περιορισμός των αναγκαίων επενδύσεων, ή/και ο δανεισμός από το εξωτερικό. Ο περιορισμός των επενδύσεων είχε ως αποτέλεσμα τον χαμηλό ρυθμό οικονομικής μεγέθυνσης, ενώ ο δανεισμός από το εξωτερικό οδήγησε σε τρεις επώδυνες 'πτώχευσεις', το 1826, το 1843 και το 1893. Η ιστορία επαναλήφθηκε το 1932, με την 'πτώχευση' και το 2010 με τη μεγάλη κρίση χρέους και τη μεγάλη καθίζηση της ελληνικής οικονομίας.

5. Η Κοινωνική Διάρθρωση και οι Πολιτικές και Οικονομικές Επιπτώσεις της

Για πολλά χρόνια, το βασικό χαρακτηριστικό της κοινωνικής δομής της χώρας ήταν η κυριαρχία των χιλιάδων μικροκαλλιεργητών στην ελληνική ύπαιθρο και η απουσία μεγάλων ιδιωτών γαιοκτημόνων. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι, μετά την ανεξαρτησία, οι περισσότερες από τις περιουσίες των Οθωμανών γαιοκτημόνων μεταβιβάστηκαν στο ελληνικό κράτος, το οποίο τις υπενοίκιασε στους μικροκαλλιεργητές. Μετά την αγροτική μεταρρύθμιση του 1871, οι περισσότερες από τις 'εθνικές γαίες' μεταβιβάστηκαν μόνιμα στους αγρότες που τις καλλιεργούσαν, οι οποίοι έτσι απέκτησαν πλήρη δικαιώματα ιδιοκτησίας. Η πολιτική της αναδιανομής της γης υπέρ των μικροκαλλιεργητών, που συνεχίστηκε και στο πρώτο μέρος του 20ου αιώνα, μετά την επέκταση της ελληνικής επικράτειας στη Θεσσαλία, στη Μακεδονία και τη Θράκη, συνέβαλε τόσο στην απουσία σημαντικών ταξικών συγκρούσεων, λόγω της σχετικής ισοκατανομής του εισοδήματος, αλλά και στην σχετικά ταχεία επικράτηση και εμβάθυνση των δημοκρατικών θεσμών. Εξάιρεση αποτέλεσαν οι ταξικές συγκρούσεις μετά την προσάρτηση της Θεσσαλίας το 1881.

Ωστόσο, η πολιτική αυτή είχε ενδεχομένως αρνητικές επιπτώσεις για τις αποταμιεύσεις και τη συσσώρευση κεφαλαίου, λόγω των χαμηλού εισοδήματος και των χαμηλών αποταμιεύσεων των μικροκαλλιεργητών αλλά και των μεσαίων αστικών στρωμάτων που άρχισαν να αναδεικνύονται σταδιακά. Δεν παύει όμως να αποτελεί μία σημαντική παρακαταθήκη του 1821, η οποία μας ακολουθεί μέχρι σήμερα. Η ελληνική κοινωνία απεχθάνεται τις μεγάλες διαφορές στην κατανομή του εισοδήματος και του πλούτου.

Η καθολική ψηφοφορία το 1847 (για τους άνδρες), η αντικατάσταση της απόλυτης μοναρχίας από μια κοινοβουλευτική μοναρχία το 1864, η εμφάνιση της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας μετά το 1875 και οι πολιτικές και συνταγματικές μεταρρυθμίσεις του 1911 και του 1975 ήταν ορόσημα για την ανάπτυξη των δημοκρατικών θεσμών και αντανάκλυσαν εν μέρει και την απουσία μεγάλων ταξικών διαφορών στο ελληνικό κράτος.

Κατά τη διάρκεια του 19ου και του πρώτου μέρους του 20ού αιώνα, το ελληνικό πολιτικό σύστημα παρέμεινε προσανατολισμένο προς την εξυπηρέτηση των συμφερόντων των μικροκαλλιεργητών, οι οποίοι αποτελούσαν και την κύρια πολιτική πελατεία του.

Ωστόσο, παρόλο που η καθολική ψηφοφορία καθιερώθηκε από το 1847, οι εκλογές συχνά χαρακτηρίζονταν από βία και νοθεία, και ο έντονος πελατειακός χαρακτήρας ήταν ένα σημαντικό χαρακτηριστικό του πολιτικού συστήματος.

Ένα ακόμη βασικό χαρακτηριστικό του πολιτικού συστήματος κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα ήταν η έλλειψη σταθερότητας. Βραχύβιες κυβερνήσεις, τρεις πολιτειακές μεταβολές, τέσσερα κινήματα και επαναστάσεις. Η πολιτική αστάθεια αποτέλεσε σημαντικό στοιχείο της ιστορικής μας πορείας και τον 20^ο αιώνα, έως την αποκατάσταση της δημοκρατίας το 1974.

Η μεσαία τάξη που δημιουργήθηκε κατά τη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα χειραφετήθηκε πολιτικά κυρίως μετά την αποκατάσταση της δημοκρατίας το 1974, όταν σταμάτησαν και οι διακρίσεις εις βάρος των οπαδών της αριστεράς, της παράταξης που είχε ηττηθεί στον Εμφύλιο Πόλεμο.

Ωστόσο, η εντυπωσιακή μεταπολεμική ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας επιβραδύνθηκε από τα μέσα της δεκαετίας του 1970 και το πρόβλημα του υψηλού πληθωρισμού επέστρεψε μετά το 1972. Στη δεκαετία του 1980 υπήρξε μια σημαντική περαιτέρω αποσταθεροποίηση της ελληνικής οικονομίας και επικράτησε στασιμοπληθωρισμός για μεγάλες περιόδους.

Μετά την αποκατάσταση της δημοκρατίας το 1974, ως νέες κυρίαρχες ιδεολογικές κατευθύνσεις του ελληνικού κράτους αναδείχθηκαν οι πολιτικές ελευθερίες, η κοινωνική δικαιοσύνη και ο ευρωπαϊκός προσανατολισμός της χώρας. Επανήλθαμε στις θετικές παρακαταθήκες του 1821.

Σε κάποιο βαθμό, αυτή η ιδεολογική μεταστροφή ήταν αποτέλεσμα των σημαντικών κοινωνικών και οικονομικών μετασχηματισμών που είχε επιφέρει η οικονομική ανάπτυξη, αλλά και μία αντίδραση στους περιορισμούς των ελευθεριών και στις διακρίσεις του μετεμφυλιακού καθεστώτος, ιδιαίτερα κατά τη διάρκεια της επταετούς στρατιωτικής δικτατορίας. Η αναζήτηση πολιτικής ελευθερίας, κοινωνικής δικαιοσύνης και εθνικής συμφιλίωσης και η επιδίωξη της

ένταξης στην Ευρωπαϊκή Ένωση διαμόρφωσε όχι μόνο τα πολιτικά αλλά και τα οικονομικά και θεσμικά χαρακτηριστικά της Γ΄ Ελληνικής Δημοκρατίας.

Η νέα αυτή ιδεολογική κατεύθυνση αποτυπώθηκε και στο Σύνταγμα του 1975. Τα Συντάγματα δεν ρυθμίζουν μόνο το πολίτευμα αλλά και την οικονομική ζωή. Τα ελληνικά συντάγματα, από το Σύνταγμα του 1822 και εντεύθεν ήταν οικονομικά φιλελεύθερα. Οι διατάξεις που αφορούσαν άμεσα ή έμμεσα την οικονομική ζωή ήταν σχετικά λιτές, και περιορίζονταν στην καθιέρωση της αρχής της ισότητας στη συμβολή στα δημόσια βάρη, στην αρχή της ελευθερίας και στην προστασία των δικαιωμάτων ιδιοκτησίας.

Το Σύνταγμα του 1975 περιλαμβάνει μία σειρά άρθρων που σηματοδοτούσαν μία διαφορετική προσέγγιση στα ζητήματα της οικονομίας σε σχέση με αυτό του 1952 και τα προηγούμενα συντάγματα, καθώς προέβλεπε έναν ιδιαίτερα ενισχυμένο ρόλο για τον κρατικό παρεμβατισμό.

Αντανακλούσε τη νέα κοινωνική και πολιτική πραγματικότητα, και τις νέες αντιλήψεις και ιδέες που ευνοούσαν την αναδιανομή του εισοδήματος και του πλούτου και την περαιτέρω επέκταση της κρατικής οικονομικής δραστηριότητας.

Η αλλαγή στους κοινωνικούς συσχετισμούς και στο πολιτικό και ιδεολογικό καθεστώς επηρέασε τις περισσότερες πτυχές της οικονομίας. Το αίτημα για αναδιανομή και για διευρυμένο ρόλο για το κράτος οδήγησε τις πρώτες κυβερνήσεις μετά τη μεταπολίτευση να αναζητήσουν περισσότερα μέσα παρέμβασης στη λειτουργία της οικονομίας, καταφεύγοντας σε ελέγχους τιμών, μισθών και επιτοκίων, πιστωτικούς ελέγχους, επιδοτήσεις και επιχορηγήσεις, συνεχείς αναθεωρήσεις του φορολογικού και ρυθμιστικού πλαισίου, αυξήσεις στη φορολογία, εθνικοποιήσεις και τη δημιουργία νέων δημοσίων επιχειρήσεων και οργανισμών. Αυτές οι αλλαγές σημειώθηκαν ως επί το πλείστον χωρίς μελέτη και πρόγραμμα, γεγονός που δεν ενίσχυσε την αξιοπιστία της προστασίας των δικαιωμάτων ιδιοκτησίας, του φορολογικού συστήματος και του ρυθμιστικού πλαισίου.

Επιπλέον, παρά το ότι μετά το 1974 ο κανόνας ήταν η πολιτική σταθερότητα, η πολιτική πόλωση που επικράτησε μεταξύ των δύο μεγάλων κομμάτων εξουσίας (Ν.Δ και Πα.Σο.Κ) συνέβαλε στη δημιουργία μη βιώσιμων ελλειμμάτων και χρεών, καθώς οι κυβερνήσεις, προκειμένου να χρηματοδοτήσουν τις αυξημένες δαπάνες τους, κατέφευγαν στον δανεισμό, ο οποίος δεν συνεπαγόταν το άμεσο πολιτικό κόστος των φορολογικών αυξήσεων. Η αλληλουχία υπερβολικών μισθολογικών αυξήσεων, αυξήσεων τιμών και υποτιμήσεων του νομίσματος οδήγησε σε αύξηση του πληθωρισμού, ειδικά κατά τη δεκαετία του 1980. Ταυτόχρονα, οι επενδύσεις σε υποδομές ήταν

οι πρώτες που περικόπτονταν κάθε φορά που εκδηλώνονταν προσπάθειες ελέγχου των δημοσιονομικών ελλειμμάτων.

Μετά από μια δεκαετία ατελούς και αναποτελεσματικής μακροοικονομικής προσαρμογής που ξεκίνησε το 1990, η πρόωγη είσοδος στη ζώνη του ευρώ το 2000 οδήγησε αρχικά σε μια περίοδο ευφορίας και ανάκαμψης της ελληνικής οικονομίας. Αυτό οφειλόταν κυρίως στην απότομη πτώση των πραγματικών επιτοκίων, τη μείωση των αποταμιεύσεων και στην αύξηση των επενδύσεων, στη δημοσιονομική χαλάρωση και στην εκτεταμένη χρήση του εξωτερικού δανεισμού.

Η ταχεία συσσώρευση εξωτερικού χρέους, η οποία ήταν αποτέλεσμα τόσο της πτώσης των πραγματικών επιτοκίων, όσο και της χαμηλής και επιδεινούμενης διεθνούς ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας, οδήγησε για άλλη μια φορά, το 2010, σε μια μεγάλη κρίση εξωτερικού χρέους, την πέμπτη ουσιαστικά πτώχευση της νεότερης Ελλάδας, στα μνημόνια και σε μια σύγχρονη μορφή Διεθνούς Οικονομικού Ελέγχου μέσω της ‘τρόικας’ της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας και του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου.

Η μεγάλη οικονομική καθίζηση της περιόδου 2010-2016, αποτέλεσμα της μονομερούς έμφασης των προγραμμάτων προσαρμογής που επιβλήθηκαν στην Ελλάδα στη λιτότητα, είχε τόσο ιδεολογικές όσο και κοινωνικές επιπτώσεις. Τα προγράμματα προσαρμογής δεν αντιμετώπισαν παρά την επιφάνεια των προβλημάτων, εξ ου και η ανάκαμψη της ελληνικής οικονομίας μετά το 2016 υπήρξε ανεπαρκής, ακόμη και πριν εκδηλωθεί η νέα κρίση του 2020 λόγω της πανδημίας του κορωνοϊού.

6. Οι Διεθνείς Συγκυρίες και Συμμαχίες και η Οικονομική Παγκοσμιοποίηση

Εκτός από τις ιδέες, τους εγχώριους κοινωνικούς και οικονομικούς συσχετισμούς, και τους πολιτικούς και οικονομικούς θεσμούς, κρίσιμο ρόλο στην εξέλιξη του ελληνικού κράτους και της οικονομίας του έπαιξαν τόσο οι γεωπολιτικές συγκυρίες και ο διεθνής προσανατολισμός της χώρας προς την αναπτυγμένη Δύση. Αποτελεί και αυτό μία έκτη παρακαταθήκη του 1821. Η επιδίωξη διεθνών συμμαχιών στα πλαίσια του παγκόσμιου πολιτικού και οικονομικού στερεώματος. Στις κρίσιμες φάσεις του αγώνα της ανεξαρτησίας οι Έλληνες στράφηκαν για βοήθεια στη Βρετανία, την κυρίαρχη δυτική μεγάλη δύναμη της περιόδου και στις άλλες μεγάλες δυνάμεις.

Οι γεωπολιτικές συγκυρίες, και ιδιαίτερα ο ρόλος των Προστάτιδων Δυνάμεων –Βρετανίας, Γαλλίας και Ρωσίας– και αργότερα ο ρόλος των ΗΠΑ και η ένταξη στην Ευρωπαϊκή Ένωση, ήταν καθοριστικές τόσο για τη δημιουργία όσο και για την ανάπτυξη του ελληνικού κράτους και της οικονομίας του. Καθοριστική ήταν επίσης και η ένταξη της χώρας στη διαδικασία της οικονομικής

παγκοσμιοποίησης, τόσο στην πρώτη φάση της, κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα, όσο και στη δεύτερη φάση της, μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.

Το ελληνικό κράτος δημιουργήθηκε ως αποτέλεσμα του Αγώνα της Ανεξαρτησίας, αλλά και της ευτυχούς συγκυρίας η δημιουργία του να εξυπηρετεί, ή τουλάχιστον να μην αντιστρατεύεται, τις γεωπολιτικές επιδιώξεις τριών από τις Μεγάλες Δυνάμεις της εποχής, της Βρετανίας, της Γαλλίας και της Ρωσίας.

Οι γεωπολιτικές συγκυρίες και εξελίξεις και οι Μεγάλες Δυνάμεις έπαιξαν καθοριστικό ρόλο τόσο για την ευτυχή κατάληξη του αγώνα της ανεξαρτησίας όσο και για τις μετέπειτα επεκτάσεις της ελληνικής επικράτειας κατά τη διάρκεια του 19ου και του πρώτου τετάρτου του 20ού αιώνα.

Έπαιξαν επίσης σημαντικό ρόλο και σε δύσκολες στιγμές, όπως μετά την ήττα στον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897, στον εθνικό διχασμό, στην περίοδο πριν και μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή του 1922 και κατά τον εμφύλιο πόλεμο της περιόδου 1944-1949. Οι παρεμβάσεις των Προστάτιδων Δυνάμεων, πάντοτε με βάση βεβαίως τις δικές τους γεωπολιτικές επιδιώξεις και συμφέροντα, στις περισσότερες περιπτώσεις είχαν θετική συμβολή στην εξέλιξη των ελληνικών επιδιώξεων, ιδιαίτερα όταν τα συμφέροντά τους εναρμονίζονταν με την Ελλάδα.

Οι γεωπολιτικές εξελίξεις έπαιξαν επίσης σημαντικό ρόλο για την πορεία της ελληνικής κοινωνίας και οικονομίας μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και τον Εμφύλιο, όταν κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου η Ελλάδα εντάχθηκε στο δυτικό συνασπισμό των κοινοβουλευτικών δημοκρατιών, υπό την ηγεσία των ΗΠΑ, και όταν αργότερα εντάχθηκε στην Ευρωπαϊκή Ένωση.

Κεντρικής σημασίας σε όλα αυτά ήταν και η εξωτερική πολιτική των ελληνικών κυβερνήσεων, οι οποίες, άλλοτε από ανάγκη και άλλοτε από επιλογή, διατηρούσαν την Ελλάδα προσδεδεμένη στο άρμα κυρίως της Βρετανίας, της παγκόσμιας ναυτικής και οικονομικής αυτοκρατορίας του 19ου αιώνα, και των κατά περιόδους συμμάχων της. Αυτό, με μικρά διαλείμματα, παρέμεινε ως κεντρική επιδίωξη της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής τουλάχιστον έως το 1946, παρά το γεγονός ότι η Βρετανία ήταν γενικά μια διστακτική και συχνά απρόθυμη Προστάτιδα Δύναμη και σύμμαχος.

Μετά το 1947, λόγω της παρακμής της Βρετανίας ως παγκόσμιας δύναμης και της έναρξης του Ψυχρού Πολέμου, η Ελλάδα προσδέθηκε στο άρμα των ΗΠΑ, της νέας μεγάλης παγκόσμιας υπερδύναμης. Η πρόσδεση στη Δυτική Συμμαχία υπό την ηγεσία των ΗΠΑ έπαιξε καθοριστικό ρόλο τόσο στις πολιτικές όσο και τις οικονομικές εξελίξεις της χώρας, τουλάχιστον έως το 1974.

Επιπλέον, από το 1962 η Ελλάδα είχε υπογράψει συμφωνία σύνδεσης με την Ευρωπαϊκή

Οικονομική Κοινότητα, ενώ το 1981 η Ελλάδα έγινε πλήρες μέλος της Κοινότητας, η οποία σήμερα έχει μετεξελιχθεί στην Ευρωπαϊκή Ένωση.

Σημαντικό ρόλο για τις εξελίξεις στην ελληνική οικονομία έπαιξε και η συμμετοχή της στη διαδικασία της οικονομικής παγκοσμιοποίησης ήδη από τον 19ο αιώνα.

Η Ελλάδα δεν είχε άλλη επιλογή από το να επιδιώκει να μετέχει ενεργά στην παγκόσμια οικονομία και να υιοθετεί πολλούς από τους παγκόσμιους εμπορικούς και νομισματικούς θεσμούς και πολιτικές. Άλλωστε σε αυτό την ωθούσαν και οι κατά καιρούς μεγάλες δυνάμεις. Η ένταξη της Ελλάδας στη διαδικασία της παγκοσμιοποίησης, τόσο κατά τον 19ο αιώνα όσο και μετά τα μέσα του 20ού αιώνα, είχε αρκετές θετικές επιπτώσεις για την εξέλιξη της ελληνικής οικονομίας. Ωστόσο, σε συνδυασμό με τις οικονομικές δημοσιονομικές και νομισματικές αδυναμίες της Ελλάδας, οδήγησε και σε σημαντικά προβλήματα, τα κυριότερα από τα οποία συνδέονται με τις πτωχεύσεις και τις κρίσεις εξωτερικού χρέους και τις επιπτώσεις τους.

Οι πτωχεύσεις του 19ου αιώνα, η πτώχευση του 1932 και η κρίση χρέους του 2010 ήταν αποτέλεσμα της προσπάθειας ένταξης της Ελλάδας στις διεθνοποιημένες αγορές χρήματος και κεφαλαίου και της προσπάθειας υιοθέτησης των κανόνων του διεθνούς νομισματικού συστήματος, χωρίς η χώρα να πληροί τις απαραίτητες οικονομικές και δημοσιονομικές προϋποθέσεις. Ωστόσο, οι εξελίξεις ίσως να ήταν χειρότερες αν η Ελλάδα είχε επιλέξει την αυτάρκεια και δεν είχε επιχειρήσει να συμμετάσχει ενεργά στην παγκόσμια οικονομία.

7. Συμπεράσματα

Για την ερμηνεία της πορείας της νεότερης Ελλάδας δεν μπορεί κανείς παρά να στηριχθεί στην αλληλεξάρτηση των εγχώριων ιδεολογικών, κοινωνικών, οικονομικών και θεσμικών εξελίξεων, καθώς και στις επιδράσεις των γεωπολιτικών εξελίξεων και της διαδικασίας της οικονομικής παγκοσμιοποίησης.

Η εξέταση των εξελίξεων κατά τη διάρκεια της ιστορικής πορείας του ελληνικού κράτους και της ελληνικής οικονομίας οδηγεί σε ένα, εν μέρει, αισιόδοξο συμπέρασμα: Παρά τις δυσκολίες και τις αδυναμίες της, την εναλλαγή εθνικών θριάμβων με εθνικές καταστροφές, τους πολέμους και τους εμφύλιους σπαραγμούς, τη δημοσιονομική και νομισματική αστάθεια, τις πτωχεύσεις και τις οικονομικές κρίσεις, σε κάθε ένα από τους τρεις αυτούς μεγάλους ιστορικούς κύκλους η Ελλάδα σε μεγάλο βαθμό αξιοποίησε τις δυνατότητές της και τις γεωπολιτικές και διεθνείς συγκυρίες ώστε να πετύχει τους κεντρικούς εθνικούς της στόχους. Αυτό οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στις θετικές παρακαταθήκες του 1821. Την εθνική μας ενότητα σε κρίσιμες περιόδους, τις ιδέες της ελευθερίας,

της ισονομίας και της κοινωνικής δικαιοσύνης, τις δημοκρατικές μας παραδόσεις, το ρεαλισμό αναφορικά με τις διεθνείς μας σχέσεις.

Σε σχέση με το πρώτο ελληνικό κράτος του 1828, η Ελλάδα κατόρθωσε να τριπλασιάσει σχεδόν την εθνική της επικράτεια, να αυξήσει τον πληθυσμό της κατά 15 σχεδόν φορές και να αυξήσει το πραγματικό κατά κεφαλήν εισόδημα των κατοίκων της κατά άλλες 15 φορές. Αναπτύχθηκε οικονομικά και κοινωνικά, εμπέδωσε μία ώριμη δημοκρατία και συμμετέχει ισότιμα στην Ευρωπαϊκή Ένωση.

Ωστόσο, δεν δικαιολογείται εφησυχασμός. Παραμένουν μεγάλες κοινωνικές, οικονομικές, θεσμικές και πολιτικές αδυναμίες και στρεβλώσεις, ενώ εμφανίζονται στον ορίζοντα και νέα προβλήματα και προκλήσεις.

Τελικά, η μεγαλύτερη παρακαταθήκη του 1821 είναι οι λέξεις ‘επανάσταση’ και ‘αγώνας’. Πρέπει να επαναστατήσουμε ενάντια στα κακώς κείμενα και τις αρνητικές συνήθειες του παρελθόντος και να συνεχίσουμε να αγωνιζόμαστε για τη βελτίωση της λειτουργίας και της αποτελεσματικότητας του κράτους και της οικονομίας μας.

Το ζητούμενο για τη σημερινή Ελλάδα είναι να βελτιώσει το επίπεδο ευημερίας που έχει επιτύχει, μέσω μεταρρυθμίσεων που θα προστατεύσουν τη δημοκρατία, θα βελτιώσουν την αποτελεσματικότητα του κράτους και της οικονομίας, θα ενισχύσουν την κοινωνική δικαιοσύνη και θα πυροδοτήσουν μια νέα διαδικασία οικονομικής ανάπτυξης, θωρακίζοντας παράλληλα την ασφάλεια της χώρας και την συμμετοχή της στην Ευρωπαϊκή Ένωση.

Βιβλιογραφία

- Αλιβιζάτος, Ν. Κ. (2011), *Το σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, 1880-2010*, Αθήνα: Εκδόσεις Πόλις.
- Αλογοσκούφης, Γ. (2021α), *Πριν και μετά το ευρώ: Οι κύκλοι της Μεταπολίτευσης και η ελληνική οικονομία*, Αθήνα: Εκδόσεις Gutenberg.
- Αλογοσκούφης, Γ. (2021β), *Ιστορικοί κύκλοι της ελληνικής οικονομίας: από το 1821 έως σήμερα*, Αθήνα: Εκδόσεις Gutenberg.
- Αλογοσκούφης, Γ. (2023), “Κράτος και Οικονομία στη Σύγχρονη Ελλάδα: Κρίσιμες Αλληλεπιδράσεις από το 1821 μέχρι Σήμερα”, στο Κακριδή Α. και Κωστή, Κ. (2023), *200 Χρόνια Ελληνικής Οικονομίας: Μεταξύ Κράτους και Αγοράς*, Αθήνα: Τράπεζα της Ελλάδος (υπό έκδοση).
- Αλογοσκούφης, Γ. & Λαζαρέτου, Σ. (1997), *Η δραχμή: Από το φοίνικα στο ευρώ*, 2η έκδοση, 2002, Αθήνα: Εκδόσεις Λιβάνη.
- Βερέμης, Θ. & Κολιόπουλος, Γ. (2006), *Ελλάς: Η σύγχρονη συνέχεια*, Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη.
- Βούλγαρης, Γ., Κωστής, Κ. & Ριζάς, Σ. (επιμ.) (2020), *Ο μεγάλος μετασχηματισμός: κράτος και πολιτική στην Ελλάδα του 20ού αιώνα*, Εκδόσεις Πατάκη: Αθήνα.
- Δερτιλής, Γ. Β. (2004), *Ιστορία του ελληνικού κράτους, 1830-1920*, τόμ. Α & Β, Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος.
- Δερτιλής, Γ. Β. (2018), *Ιστορία της νεότερης και σύγχρονης Ελλάδας, 1750-2015*, Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
- Δερτιλής, Γ. Β. (2020), *Επτά πόλεμοι, τέσσερις εμφύλιοι, επτά πτωχεύσεις, 1821-2016*, Αθήνα: Εκδόσεις Gutenberg.
- Διαμαντούρος, Ν. (2006), *Οι απαρχές της συγκρότησης σύγχρονου κράτους στην Ελλάδα, 1821-1828*, Αθήνα: ΜΙΕΤ.
- Ιορδάνογλου, Χ. (2020), *Η ελληνική οικονομία μετά το 1950*, Τόμος Α: Περίοδος 1950-1973, ανάπτυξη, νομισματική σταθερότητα και κρατικός παρεμβατισμός, Αθήνα: Τράπεζα της Ελλάδος.
- Κακριδής, Α. (2017), *Κυριάκος Βαρβαρέσος: Η βιογραφία ως οικονομική ιστορία*, Αθήνα: Τράπεζα της Ελλάδος.

- Καλαφάτης, Θ. & Πρόντζας, Ε. (2011), *Οικονομική ιστορία του ελληνικού κράτους*, τόμ. 1, 2 & 3, Αθήνα: Τράπεζα Πειραιώς.
- Καλύβας, Σ. Ν. (2015), *Καταστροφές και θρίαμβοι: Οι 7 κύκλοι της σύγχρονης ελληνικής ιστορίας*, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαδόπουλος.
- Κιτρομηλίδης, Π. (1999), *Νεοελληνικός Διαφωτισμός: Οι πολιτικές και κοινωνικές ιδέες*, Αθήνα: ΜΙΕΤ.
- Κωστής, Κ. (2015), *Τα κακομαθημένα παιδιά της Ιστορίας*, Εκδόσεις Πατάκη: Αθήνα.
- Κωστής, Κ. & Πετμεζάς, Σ. (επιμ.) (2006), *Η ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας τον 19ο αιώνα*, Αθήνα: Εκδόσεις Αλεξάνδρεια.
- Λιάκος, Α. (2019), *Ο ελληνικός 20ός αιώνας*, Αθήνα: Πόλις.
- Πατρώνης, Β. (2015), *Ελληνική οικονομική ιστορία*, Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών.
- Πετρόπουλος, Ι. Α. (1985), *Πολιτική και συγκρότηση κράτους στο Ελληνικό Βασίλειο, 1833-1843*, Αθήνα: ΜΙΕΤ.
- Φραγκιάδης, Α. (2007), *Ελληνική οικονομία, 19ος-20ός αιώνας*, Αθήνα: Εκδόσεις Νεφέλη.

**Τμήμα Οικονομικής Επιστήμης
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ**

**Σειρά Ερευνητικών Δοκιμίων στα Ελληνικά
(Working Papers Series Gr.)**

2004-2007

1. **Γεώργιος Κ. Μπήτρος**, Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών και **Αναστάσιος Δ. Καραγιάννης**, Πανεπιστήμιο Πειραιώς. ΕΝΑ ΕΥΕΛΙΚΤΟ ΥΠΟΔΕΙΓΜΑ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗΣ ΤΗΣ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ ΣΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑ. Υπό δημοσίευση: Στον Τόμο «Μελέτες προς τιμή του Καθηγητή Σ. Σαραντίδη», 2004.
2. **Γεώργιος Κ. Μπήτρος**, Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών. ΟΙ ΡΟΛΟΙ ΚΑΙ Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΗΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ. (2004).
3. **Γεώργιος Κ. Μπήτρος**, Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών και **Αναστάσιος Δ. Καραγιάννης**, Πανεπιστήμιο Πειραιώς. ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΤΙΚΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΤΗΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΗΣ ΗΘΙΚΗΣ: ΜΕΡΙΚΕΣ ΕΝΔΕΙΞΕΙΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ. Υπό δημοσίευση σε συντετμημένη μορφή στο περιοδικό *Επιστήμη και Κοινωνία*. (2007).

2022

01-22 Η ΛΑΡΚΟ και οι φορολογούμενοι, **Γεώργιος Κ. Μπήτρος** και **Κωνσταντίνος Σαραβάκος**

2023

01-23 Ατομική ιδιοκτησία και νομισματική πολιτική, **Γεώργιος Κ. Μπήτρος**

02-23 Οι Παρακαταθήκες του 1821 και η Σύγχρονη Ελλάδα, **Γιώργος Αλογοσκούφης**

ΤΜΗΜΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ

Το Τμήμα είναι το παλαιότερο Τμήμα Οικονομικών Επιστημών στην Ελλάδα πρωτοπόρο στη διοργάνωση μεταπτυχιακών σπουδών στα Οικονομικά από το 1978. Προτεραιότητά του ήταν πάντα να συγκεντρώνει υψηλής ειδίκευσης ακαδημαϊκούς και υψηλής ποιότητας φοιτητές. Τα μέλη ΔΕΠ ειδικεύονται σε ένα ευρύ φάσμα θεμάτων στα οικονομικά, με διδακτική και ερευνητική εμπειρία σε παγκοσμίου φήμης πανεπιστήμια και δημοσιεύσεις σε κορυφαία ακαδημαϊκά περιοδικά.

Το Τμήμα προσπαθεί διαρκώς να διατηρήσει το υψηλό επίπεδο έρευνας και διδασκαλίας του. Καλύπτει ένα ευρύ φάσμα οικονομικών μελετών σε μικρο-και μακροοικονομική ανάλυση, τραπεζικά και χρηματοοικονομικά, δημόσια και νομισματικά οικονομικά, διεθνή και αγροτική οικονομική, οικονομικά της εργασίας, βιομηχανική οργάνωση και στρατηγική, οικονομική του περιβάλλοντος και φυσικών πόρων, οικονομική ιστορία και σχετικά ποσοτικά εργαλεία μαθηματικών, στατιστικής και οικονομετρίας.

Το προπτυχιακό του πρόγραμμα προσελκύει υψηλής ποιότητας φοιτητές, οι οποίοι, μετά την επιτυχή ολοκλήρωση των σπουδών τους, έχουν εξαιρετικές προοπτικές απασχόλησης στον ιδιωτικό και δημόσιο τομέα, συμπεριλαμβανομένων τομέων όπως ο επιχειρηματικός, ο τραπεζικός, η οικονομία και οι συμβουλευτικές υπηρεσίες. Επίσης, οι απόφοιτοι του προγράμματος έχουν στέρεες βάσεις στα οικονομικά και στα συναφή εργαλεία και γίνονται συνεχώς δεκτοί σε κορυφαία μεταπτυχιακά προγράμματα διεθνώς. Προσφέρονται τρεις ειδικότητες: 1. Οικονομική Θεωρία και Πολιτική, 2. Επιχειρησιακά Οικονομικά και Χρηματοοικονομικά και 3. Διεθνή και Ευρωπαϊκά Οικονομικά. Τα μεταπτυχιακά προγράμματα του Τμήματος (M.Sc και Ph.D) χαίρουν μεγάλης εκτίμησης και προσελκύουν κάθε χρόνο μεγάλο αριθμό εξαιρετικής ποιότητας υποψηφίους.

Περισσότερες πληροφορίες:
<https://www.dept.aueb.gr/el/econ/>